

PROBLEMA ELABORĂRII TRATATELOR DE ISTORIE NAȚIONALĂ ÎN ROMÂNIA. O ANALIZĂ ASUPRA SCRIERII ISTORIEI OFICIALE ÎN TIMPUL REGIMULUI COMUNIST

*Felician Velimirovici**

Cuvinte cheie: Partidul Comunist Român, istoriografie, marxism, tratat, frontul istoricilor

Keywords: Romanian Communist Party, historiography, marxism, treatise, historians' front

În luna septembrie a anului 1949, cu prilejul întocmirii primului bilanț al cercetării istorice din România democrat-populară, istoricul Mihail Roller a formulat și sarcina fundamentală pe care confrății săi urmau să o ducă la îndeplinire pe parcursul anilor următori: “aceea de a studia și lămuri pe baza învățăturilor lui Marx, Engels, Lenin, Stalin, lupta poporului pe teritoriul R.P.R. din vremurile cele mai îndepărtate până azi, de a combate influența cosmopolită a școalei istorice burgheze, de a transforma științele istorice din țara noastră într-o puternică armă ideologică pusă în slujba poporului muncitor, în slujba educării constructorilor socialismului, folosind la maximum marile cuceriri ale științei sovietice.”¹ După mai bine de un deceniu de la acel moment, “frontul istoricilor” a pus la dispoziția clasei muncitoare din Republica Populară Română primul volum al *Istoriei României*, o operă colectivă ce se dorea expresia celor mai înalte realizări de pe tărâmul istoriografic autohton.

Tratatul neîncheiat *Istoria României*, publicat între anii 1960 și 1964 în patru volume sub egida Academiei R.P.R., reprezintă în fapt – cu excepția manualului *Istoria R.P.R.* coordonat de M. Roller în 1947 – prima mare sinteză academică de istorie națională realizată în România din perspectiva concepției marxiste a interpretării trecutului.

* Muzeul Banatului Montan Reșița, b-dul Republicii, nr. 10, e-mail: felix.velimirovici@gmail.com

¹ Mihail Roller, “Realizări și sarcini noi pe tărâmul științelor istorice,” *Studii. Revistă de istorie și filosofie* 4, anul 2, octombrie-decembrie (1949): 24.

Metoda de cercetare, aplicată formal de către istoricii care au contribuit cu studii și capitole la această operă colectivă, a fost cea a materialismului dialectic și istoric. În istoria științei istorice românești postbelice lucrarea este unică, atât prin proporții, cât și prin eforturile pe care le-a implicat redactarea sa, întrucât “istoria” tratatului se întinde pe o perioadă relativ îndelungată, între anii 1955–1956 și 1970, o perioadă de profunde schimbări atât în ceea ce privește discursul politic și istoriografic canonic, cât și din perspectiva restructurării comunității epistemice a istoricilor.

Spre deosebire de orice altă sinteză de istorie a țării care a precedat-o, *Istoria României* constituie rezultatul direct al unei comenzi, în condițiile în care inițiativa realizării sale a aparținut nemijlocit autorității politice, și nu comunității istoriografice, ori vreunei instituții de profil autohtone: după cum remarca Marc Ferro, în statele comuniste scrierea istoriei a reprezentat o “afacere de stat”² în cel mai propriu sens al termenului, dictatura partidului unic făcându-i pe oamenii de știință mai dependenți de stat ca niciodată.³

Așa cum a recomandat public Gheorghe Gheorghiu-Dej în decembrie 1955 de la tribuna celui de-al doilea congres al PMR, la realizarea acestei ample lucrări a contribuit un “larg colectiv de cercetători științifici”, format din 72 de autori. Sarcina încredințată lor a fost aceea de a produce un tratat academic în măsură nu doar să rivalizeze, ci să pună în inferioritate marile sinteze “neștiințifice”, “idealiste” sau “eclectice”⁴ elaborate în perioada interbelică de personalități precum Nicolae Iorga sau Constantin C. Giurescu.

Dacă alte țări din Europa Centrală și Răsăriteană au avut, înaintea celui de-al doilea război mondial, o tradiție intelectuală și istoriografică marxistă autentică – ne referim aici în primul rând la Polonia ori Cehoslovacia – în România un asemenea curent de idei a fost extrem de slab dezvoltat, iar acele “câteva contribuții care pot fi considerate marxiste”, în epocă, “sînt punctuale și ne semnificative”⁵. În total, se pot decela numai unsprezece contribuții istoriografice interbelice care au avut tangențe cu teoria marxistă sau cu metoda materialismului dialectic și istoric de interpretare a istoriei. Cel mai însemnat efort marxizant, care a favorizat rolul factorilor economici pentru înțelegerea dezvoltării sociale, este o conferință susținută de Andrei Oțetea

² Marc Ferro, *L'histoire sous surveillance. Science et conscience de l'histoire* (Paris: Ed. Calmann-Lévy, 1985), 29–30.

³ Cristian Vasile, “Cercetarea științifică în primii ani ai regimului comunist. Câteva considerații privind cadrul legal de funcționare,” *Revista istorică XXVI*, nr. 5–6 (2015): 524–525.

⁴ Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), Fond Academia de Științe Sociale și Politice (ASSP) – Secția de Istorie și Arheologie, dos. nr. 2/1966, f. 70.

⁵ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, ed. a III-a (București: Ed. Humanitas, 2011), 123.

în 1936 și apoi publicată sub formă de articol în 1938 într-o revistă periferică din Iași, sub titlul “Concepția materialistă a istoriei ca metodă de cercetare și expunere”.⁶

Bineînțeles, la fundamentarea teoretică a unui discurs istoric marxist, în a doua jumătate a anilor 1950, ar fi putut contribui scrierile unor intelectuali publici activi înainte de 1944, unii aparținând stângii democratice, alții chiar celei radical-comuniste, precum Constantin Dobrogeanu-Gherea sau Lucrețiu Pătrășcanu. Pe de altă parte, contribuțiile științifice aplicate ale unui Petre P. Panaitescu, de pildă, în pofida extremismului politic de dreapta asumat de autorul lor, aveau, în mod paradoxal, un caracter net materialist și s-ar fi putut dovedi extrem de fecunde în sensul regândirii istoriei Evului Mediu românesc. La data respectivă însă, scrierile acestor autori nu puteau exercita o influență notabilă asupra istoricilor care au contribuit la scrierea tratatului, și implicit asupra interpretărilor care urmau să devină astfel norme istoriografice. Ștefan Zeletin spre exemplu, care înaintea celui de-al doilea război mondial fusese criticat pentru presupusa sa orientare de “stânga”, era atacat cu virulență chiar și la mijlocul anilor 1960 în termenii următori: “Cercetând în mod cu totul superficial istoria dezvoltării economice a României și căutând să justifice exploatarea burgheză...”⁷

Cu toate acestea, rămâne un fapt că între anii 1955 și 1964 eforturile celor mai mulți dintre istoricii și arheologii români au fost direcționate spre redactarea amplei sinteze *Istoria României*, fapt subliniat chiar în 1965 de Andrei Oțetea.⁸ În viziunea unuia dintre membrii comitetului general de coordonare, academicianul Constantin Daicoviciu, tratatul constituia o “operă de înaltă ținută științifică, capabilă de a satisface orice exigență a specialistului, dar în același timp accesibilă în largă măsură și tuturor oamenilor muncii dornici de a se instrui și de a cunoaște trecutul...”⁹ Odată finalizată, lucrarea urma așadar să devină simultan un cadru academic fundamental de referință pentru interpretarea istoriei românilor, dar și un instrument de forjare a patriotismului socialist al maselor populare, în condițiile în care cele mai recente sinteze de istorie națională – cu excepția celei rolleriste – fuseseră publicate de N. Iorga și C.C. Giurescu în 1939, respectiv în 1942, și se aflau, încă, în fondurile speciale ale bibliotecilor, fiind accesibile unui cerc restrâns de cititori pe bază de aprobare specială.

⁶ Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române* (București: Tipografia Universității din București, 1976), 357.

⁷ *Istoria României*, vol. IV (București: Ed. Academiei RPR, 1964), VII.

⁸ ANIC, Fond ASSP – Secția de Istorie și Arheologie, dos. nr. 2/1966, f. 38.

⁹ Constantin Daicoviciu, “«Istoria României», sarcină principală a istoricilor din patria noastră,” *Studii. Revistă de istorie XIII*, nr. 3 (1960): 2.

După un prim proiect¹⁰ elaborat în 1957 dar abandonat de altfel cu rapiditate, planul tematic general al întregii lucrări a fost finalizat în cadrul secției de profil a Academiei RPR în 1958, și a fost conceput să cuprindă opt volume. S-au format colective de autori, arheologi, lingviști și istorici din institutele de specialitate ale Academiei democrat-populare din București, respectiv din Iași și din Cluj, care au început redactarea textelor ce le-au fost repartizate. Pentru a induce ideea că lucrarea va avea un nivel științific deosebit, textele ce urmau a constitui volumele I-V au fost tipărite mai întâi într-o formă provizorie, ca “machete”. Odată tipărite, primele versiuni ale acestei opere istoriografice colective au fost distribuite unui cerc mai larg de profesori și cercetători care erau invitați să formuleze observații critice, completări sau să sugereze corecturi pentru conținuturile machetelor respective. După discutarea sugestiilor primite, colectivele de autori aveau posibilitatea de a aduce, pe baza lor, după caz, modificările apreciate ca fiind necesare.

În aceste condiții, au fost editate, începând cu primăvara anului 1960, primele patru volume din *Istoria României*, continuarea lucrării fiind apoi sistată *de facto* din motive niciodată asumate oficial. Cel de-al cincilea și cel de-al șaselea volum, acoperind perioada 1878–1918, respectiv 1919–1944 nici măcar nu au mai fost tipărite, ele rămânând numai în stadiul de machetă. Prima și singura încercare academică marxistă de istorie națională a rămas, astfel, neîncheiată în România democrat-populară, așa cum va rămâne și proiectul din anii 1970, în România socialistă, deși inițial ea a fost solicitată la sfârșitul deceniului opt de către însuși președintele Nicolae Ceaușescu.

Primul volum al sintezei, numărând 888 de pagini, a ieșit de sub tipar la editura Academiei RPR în luna mai a anului 1960, într-un tiraj de 16.000 de exemplare, “în cinstea Congresului al III-lea al Partidului Muncitoresc Român”.¹¹ Comitetul de redacție al volumului era compus din doi academicieni, un membru corespondent al Academiei și un profesor universitar: Constantin Daicoviciu, Emil Condurachi, Ion Nestor și Gheorghe Ștefan. Cu toții erau specialiști “vechi”, formați în perioada interbelică. Toți urmaseră studii universitare în Europa occidentală în anii 1930, și toți își obținuseră doctoratele în aceeași perioadă. În afara acestui prim paradox – anume faptul că prima sinteză istorică marxistă românească a fost coordonată și parțial redactată de către istorici convertiți la marxism în grabă, superficial, incomplet și, mai ales, din cauză că *nu au avut la dispoziție alte opțiuni metodologice* – se mai pot constata încă trei:

a) tratatul trebuia, conform proiectului inițial, să valorifice “tot ce s-a realizat

¹⁰ Planul tematic inițial este publicat de Stan Stoica în *Istoriografia românească între imperati-vele ideologice și rigorile profesionale, 1953–1965* (București: Ed. Meronia, 2013), 271–280.

¹¹ *Ibid.*, 1.

la noi pe tărîmul științei istorice” în anii democrației populare, dar simultan să combată atât unele dintre aprecierile și tezele rolleriste canonice până atunci în istoriografia română, cât și vechea istoriografie burgheză, etichetată ca fiind “antiștiințifică” și “retrogradă”;

b) autorii aveau misiunea să “reconsider”, după expresia lui Andrei Oțetea, “critic moștenirea culturală a trecutului”¹²;

c) opera urma să ofere o viziune de ansamblu coerentă asupra trecutului, articulată prin prisma materialismului dialectic și istoric în condițiile în care, nici în perioada interbelică și nici după război, în timpul revoluției culturale, în România nu au existat niciodată dezbateri intelectuale și teoretice marxiste autentice. Conform observației făcută de un martor din epocă, implicat în redactarea celui de-al treilea volum din *Istoria României*, istoricii români nu aveau la îndemână, la data respectivă, un “marxism” îmbogățit de gânditori precum Antonio Gramsci sau György Lukács, ci unul steril, sărăcit și distorsionat de dogmatici primitivi și rudimentari din punct de vedere cultural, precum I.V. Stalin¹³, Gh. Dej sau M. Roller.

Este ușor de înțeles, astfel, de ce acest volum, în loc să “reinventeze” istoria de pe poziția concepției clasei muncitoare despre lume și viață, a realizat în schimb o veritabilă amalgamare de idei, concepte, abordări și interpretări atât marxist-leniniste clasice, cât și pur tradiționaliste, încadrabile în vechile tipare istoriografice românești, deși formal, la nivel discursiv, vechea istoriografie era respinsă în bloc și etichetată drept “burghezo-moșierească”.

În buna tradiție a materialismului istoric, dar fără a aplica un determinism economic prea rigid, ordinea importanței fenomenelor în istorie a fost mai curând inversată decât regândită: problemele de istorie clasică, politică, militară, diplomatică sau culturală, au trecut în plan secund pentru a le face loc celor de istorie economică și socială.

În ceea ce privește “marxizarea” și “engelsizarea” generală a discursului istoric în *Istoria României*, un aport deosebit l-au avut, conform aceluiași martor evocat mai sus, redactorii de carte de la editura Academiei din București, “deținătorii unui adevărat «capital» de citate din clasicii marxism-leninismului, bune de lipit la orice capitol pentru a demonstra aplicarea «atotbiruitoarei» învățături a lui Marx-Engels-Lenin (Stalin dispăruse!)”¹⁴. Fapt simptomatic, bibliografia volumului I enumeră, în categoria de lucrări teoretice, patru volume

¹² Andrei Oțetea, “Dezvoltarea științei istorice românești după 23 August 1944,” *Studii. Revistă de istorie* 4 (1959): 42.

¹³ I. V. Stalin, *Despre materialismul dialectic și materialismul istoric* (București: Ed. pentru literatură politică, 1954), 40.

¹⁴ Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu* (București: Ed. Enciclopedică, 2007), 238.

scrise de către “clasicii” Marx și Engels, și *niciunul* semnat de Lenin sau Stalin.¹⁵ Ultimii doi au fost “convocați” însă, din când în când, pentru a exprima diverse platitudini, unele dintre ele de o banalitate evidentă – următorul citat din Stalin este edificator în acest sens: “schimbările și dezvoltarea societății au loc incomparabil mai repede decât schimbările și dezvoltarea mediului geografic”.¹⁶ Rostul inserării unor astfel de citate este, în mod limpede, unul strict utilitar și formal, anume de a “garanta” puritatea ideologică și – deși în epocă nu exista conceptul, ci doar realitatea – “corectitudinea politică” a discursului istoric.

Acest prim volum prezintă istoria spațiului românesc și a populațiilor care l-au locuit începând din paleolitic și până în secolul al X-lea, adică evoluția și destrămarea primelor două formațiuni social-economice, dintr-un total de patru care s-au succedat datorită luptei de clasă, în concepția marxist-leninistă, în întreaga istorie universală: comuna primitivă și sclavagismul, respectiv destrămarea sclavagismului și apariția relațiilor de producție de tip feudal. Celelalte moduri de producție – feudalismul dezvoltat, capitalismul și începuturile socialismului – urmau să fie tratate în următoarele patru opuri. În linii generale, comuna primitivă, sclavagismul, feudalismul și capitalismul se suprapun epocilor care periodizează în mod tradițional istoria: perioada străveche, cea antică, medievală, modernă și contemporană. Ideea celor cinci orânduiri pe care le-a cunoscut umanitatea până la data respectivă – ultima fiind reprezentată de socialism în URSS – a fost formulată pentru prima dată în istoriografia română de către Mihail Roller în 1946.¹⁷ Fără a le pune vreo clipă în discuție (dimpotrivă, *Cuvîntul înainte* le afirmă cu nestrămutată hotărâre, convingere și vigoare), totuși, în cadrul primului tom din *Istoria Romîniei*, C. Daicoviciu discută caracterul “statului” dac al lui Burebista și Decebal definindu-l drept un “stat sclavagist începător [...] de tip militar”¹⁸. Pentru Roller¹⁹, “statul” dac era unul “sclavagist” pur și simplu, această idee cu o mare încărcătură politică și ideologică fiind pentru el una de necontestat.

Unul dintre meritele fundamentale ale acestei lucrări este reprezentat de faptul că în cuprinsul său autorii au reușit să interpreteze critic și să valorifice o extrem de mare și diversă masă de descoperiri arheologice, în condițiile în care în anul 1948 s-au inaugurat în România cercetările arheologice sistematice. Istorici precum C. Daicoviciu, I. Nestor sau E. Condurachi erau și coordonatorii

¹⁵ *Istoria Romîniei*, vol. I (București: Ed. Academiei R.P.R., 1960), 809.

¹⁶ *Ibid.*, XIII.

¹⁷ Mihail Roller, “Periodizarea istoriei Romîniei,” în *Probleme de istorie. Contribuții la lupta pentru o istorie științifică în R.P.R.* (București: Ed. P.M.R., 1951), 10.

¹⁸ *Istoria Romîniei*, vol. I, 283.

¹⁹ Mihail Roller, coord., *Istoria R.P.R.* (București: Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1952), 31–33.

principalelor șantiere arheologice ale țării, precum siturile din orașele antice Histria și Sarmizegetusa, ori cetățile dacice din Munții Orăștiei. Pentru prima oară, ele au fost investigate științific într-o manieră sistematică pe parcursul deceniului șase. Interpretările sunt, în linii generale, mult mai puțin ideologizate, în raport cu “normele” valabile câțiva ani mai devreme: spre pildă, tonul virulent anti-roman, cu toate epitetele negative atribuite romanilor cotropitori și asupritori, dispare cu desăvârșire din tratat, iar rolul slavilor²⁰ în etnogeneza românească este semnificativ diminuat.

Primele două capitole sunt cele mai afectate din perspectiva “contaminării” ideologice marxist-leniniste, deoarece tratează prima formațiune social-economică (în text este preferat termenul *orânduire*) din istoria omenirii: *comuna primitivă*. Cum cele mai semnificative scrieri teoretice utile în acest sens îi aparțineau lui Engels (“Originea familiei, proprietății private și a statului”, scrisă în 1884, respectiv mult mai puțin celebra expunere “Rolul muncii în procesul de transformare al maimuței în om”, concepută în 1876), autorii îl urmează cu fidelitate pe acest clasic. Cea mai “tradițională” și neideologizată parte a primului volum din *Istoria României* este însă ultimul capitol, “Formarea limbii și a poporului român”²¹, atât de tradițională încât, conform unui istoric, ea “ar fi putut purta semnătura oricărui reprezentant al vechii istoriografii române”²². Autorii săi, istoricii C. Daicoviciu, Gh. Ștefan și lingvistul E. Petrovici se declară “din capul locului pentru teoria continuității și a formării poporului român *pe teritoriul patriei sale*”²³, și combat teoria imigraționistă, angajând în discuție multiple argumente istorice, lingvistice și arheologice clasice, consacrate deja la data respectivă în istoriografia românească, cărora le adaugă, evident, interpretări întemeiate pe noile descoperiri postbelice. De notat este faptul că celebra cultură arheologică Dridu, identificată în vara anului 1957, nu este definită drept proto- sau stră-românească, ci de-a dreptul “românească”²⁴, așa cum susținea Ion Nestor, și nu una “*slavă* sau, mai bine zis, slavo-bulgară”²⁵, cum era de părere C. Daicoviciu.

Volumul II din *Istoria României*, cu subtitlul *Feudalismul timpuriu. Feudalismul dezvoltat, în condițiile fărâmițării feudale și ale luptei pentru centralizarea statului. Feudalismul dezvoltat în condițiile instaurării dominației*

²⁰ Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români, 1944–1977* (București: Humanitas, 2008), 50.

²¹ *Istoria României*, vol. I, 772–809.

²² Constantiniu, *De la Răutu și Roller*, 243.

²³ *Istoria României*, vol. I, 777.

²⁴ *Ibid.*, 785.

²⁵ *Istoria României*, ed. Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu (București: Ed. Didactică și Pedagogică, 1969), 103–106.

otomane (a doua jumătate a secolului al XVI-lea), a ieșit de sub tipar la editura Academiei RPR în iunie 1962, în 31.000 de exemplare. Având 1158 de pagini, el prezenta istoria țării cuprinsă între secolul al X-lea și domnia voievodului Mihai Viteazul inclusiv. Redactorul-responsabil al volumului, academicianul Andrei Oțetea, nu avea nici specializarea necesară și nici înclinații spre medică, astfel încât coordonarea propriu-zisă a lucrărilor, conform unor surse din epocă, i-a revenit în fapt adjunctului său, conferențiarul universitar Barbu Câmpina, iar ulterior, după moartea acestuia survenită în 1959, profesorilor Mihai Berza și Ștefan Pascu, respectiv cercetătorului Ștefan Ștefănescu. Ca și în cazul primului volum, o parte însemnată a istoricilor care au contribuit cu texte la realizarea acestei lucrări fuseseră formați în timpul regimului “burghezo-moșieresc” și nu erau decât parțial inițiați în noile metode de cercetare. Numai Barbu Câmpina, care conform aproape tuturor mărturiilor contemporanilor săi, era un veritabil istoric marxist, stăpân absolut atât pe teoria, conceptele și categoriile de interpretare ale materialismului istoric cât și pe sensibilele probleme ale Evului Mediu românesc, ar fi putut articula o viziune bazată pe interpretări inovatoare. Moartea sa prematură însă a produs un gol care nu a putut fi umplut decât parțial de către Mihai Berza. Considerat a fi el însuși “barbist”²⁶ de către colegii lui de atunci, atât activitatea sa de coordonare, cât și interpretările pe care le-a formulat au fost marcate pe de-o parte de “duhul” lui Barbu Câmpina, detectabil în scriitura lui Berza în special în cadrul capitolului referitor la Ștefan cel Mare²⁷, iar pe de alta de o excesivă precauție, în condițiile în care “accidentele” biografice nu lipseau din trecutul său: în octombrie 1952 fusese îndepărtat și din Universitate, și din Institutul de Istorie, iar ulterior a fost supus unor presiuni profesionale deloc lipsite de intensitate. Abia la 19 septembrie 1956 a fost reintegrat ca profesor universitar titular; doctoratul obținut în 1935 nu i-a fost recunoscut însă decât în anul 1962 (sau, după alte documente, în 1963). În tot acest timp, Securitatea nu doar că l-a monitorizat cu atenție, ci chiar i-a obținut, în 1964, și colaborarea.²⁸ Prezența postumă a lui Barbu Câmpina se mai simte și din tonul exagerat de critic, violent uneori, al caracterizărilor făcute istoriografiei tradiționale și reprezentanților săi celor mai iluștri – de exemplu, încă din primele paragrafe ale volumului, apar aprecieri de soiul următor: “Deși istoricii burghezi prezentau propriile lor idei ca rezultat al cercetării obiective, imparțiale, departe de orice influență politică, lucrările multora dintre ei apărau în realitate interesele statului burghezo-moșieresc.”²⁹

²⁶ Apostol Stan, *Istorie și politică în România comunistă* (București: Ed. Curtea Veche, 2010), 137; v. și Constantiniu, *De la Răutu și Roller*, 244.

²⁷ *Istoria României*, vol. II (București: Ed. Academiei RPR, 1962), 488–554.

²⁸ Ioan Oprea, *Istoricii și Securitatea*, vol. I (București: Ed. Enciclopedică, 2004), 542.

²⁹ *Istoria României*, vol. II, VI.

Pe parcursul anilor anteriori, paginile revistei *Studii* au găzduit mai multe materiale semnate de Cămpina, în care autorul îi ataca virulent și cu sinceritate, de câte ori avea ocazia, pe înaintașii săi medievaliști, în special pe Gheorghe I. Brătianu și Petre P. Panaitescu, din ale cărui lucrări interzise la acea vreme – în special *Interpretări românești* – se inspira pe ascuns. Tocmai din pricina rivalității dintre Barbu Cămpina și Panaitescu, celui din urmă nu i-a fost permisă o implicare prea amplă în conceperea și redactarea acestui volum care, de altminteri, includea teme aferente domeniului său predilect de competență: contribuția lui Panaitescu, modestă, numără doar 26 de pagini, și acelea referitoare la artele medievale din Țara Românească și Moldova. Ca o compensație probabil, Panaitescu a fost transferat la volumul următor, volum care trata tot “orânduirea feudală”, dar secolul al XVII-lea, cu ale cărui probleme coordonatorul era familiarizat într-o mult mai mică măsură. În schimb, autorii care nu semnează prefața volumului mărturisesc deschis că “un prețios îndrumar în munca autorilor [...] l-au constituit cursurile, studiile și unele materiale ale sale [Barbu Cămpina], rămase inedite, în care regretatul istoric a studiat pentru prima dată în istoriografia noastră marxistă problemele feudalismului timpuriu, fărâmițării feudale și centralizării statului”.³⁰

În altă ordine de idei, și acest volum are o valoare științifică incontestabilă din punctul de vedere al surselor documentare pe baza cărora autorii își construiesc discursul, pe unele dintre ele valorificându-le în premieră: între 1951 și 1957 apăruseră deja 34 de volume³¹ din monumentală colecție a lui Roller *Documente privind istoria României*, colecție care, în pofida neajunsului reprezentat de faptul că a editat sursele traduse direct în limba română, a pus la dispoziția cercetătorilor pentru prima dată o masă apreciabilă de documente inedite, relative la o serie de probleme fundamentale ale istoriei medievale din spațiul carpato-dunărean.

Din perspectiva teoriei istoriei pe care o asumă lucrarea, cadrul conceptual este reprezentat, în genere, de același materialism istoric, însă nu în varianta “Engels” ca în primul volum, ci mai curând în varianta elaborată de Lenin: autorii postulează existența unei noi orânduiri, feudalismul, care înlocuiește sclavagismul. Cristalizată deja, în liniile sale esențiale, pe parcursul secolului al X-lea, această nouă formațiune social-economică ar fi căpătat fizionomia sa

³⁰ Ibid., XV.

³¹ ANIC, Fond CC al PCR, Secția de Propagandă și Agitație, Dosar nr. 13/1957, f. 26, (“Informație privind situația din domeniul științelor istorice”); pe de altă parte, conform observației pe care a făcut-o Andrei Oțetea în cadrul sesiunii comune a istoricilor români și sovietici din iunie 1958, până în acel moment doar 33 de volume fuseseră publicate: Andrei Oțetea, “Problema editării textelor vechi,” în *Studii privind relațiile romîno-ruse și romîno-sovietice* (București: Academia RPR-Institutul de Studii Romîno-Sovietic, 1958), 19.

definitivă pe parcursul următoarelor două sute de ani. Ea este fundamentată teoretic și apoi descrisă pornind de la volumul redactat de Lenin între 1896 și 1899, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*, mai exact de la capitolul 3, secțiunea 1 a acestei lucrări. Aici, viitorul părinte al Revoluției din Octombrie caracterizează modul de producție feudal³² (*barșcina*) enunțând patru trăsături specifice ale acestuia: preponderența economiei naturale, “legarea” țăranului muncitor de mijloacele de producție, în special de pământ sau “glie”, dependența directă a țăranului de marii proprietari latifundiari, manifestată prin “constrângerea extraeconomică exercitată asupra producătorului direct”³³, respectiv productivitatea stagnantă cauzată de tehnologia primitivă. Definiția leninistă bazată pe aceste patru trăsături a fost apropiată de autorii celui de-al doilea volum.

Conceptualizarea feudalismului românesc nu pornea, așadar, de la analiza structurilor și raporturilor feudalo-vasalice tradiționale, care au definit epoca în Europa Apuseană, ci de la înțelegerea specificităților relațiilor de producție care au structurat această nouă formațiune social-economică în spațiul Sud-Est european și rusc, pornind de la interpretările lui Vladimir Ilici Lenin.

În pofida necesității de a da un chip marxist, “științific” Evului Mediu românesc pentru a-l integra în contextul natural Sud-Est european, acesta nu putea fi totuși un autentic “feudalism” fără o serie de personalități istorice reprezentative. Discutarea diverselor aspecte referitoare la domniile unor principii ca Mircea cel Bătrân, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare sau Mihai Viteazul a creat premisele reconfigurării și “repopulării” panteonului național: eroilor clasei muncitoare Vasile Roaită, I. C. Frimu ori Ștefan Gheorghiu li se alăturau, de-acum înainte, și domnitorii-eroi medievali, întrucât, la vremea lor, ei ar fi fost “exponenți ai năzuinței de libertate a poporului și conducători ai luptei împotriva cotropirii țărilor române”³⁴. Rolul și personalitatea acestora este prezentată într-un tipar marxist, dar care are deja incontestabile accente naționaliste: spre exemplu, despre Mihai Viteazul se afirmă simultan că era un boier “feudal, cotropitor rapace al pământurilor țărănești [...] care trebuia să apere interesele generale ale clasei dominante”³⁵ dar și că a fost “un mare om politic”, “un mare general”, un însemnat “gânditor și practician politic”, opera pe care a înfăptuit-o a “stîrnit admirația și respectul contemporaneității”³⁶, iar ulterior, personalitatea sa “a

³² V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, ed. a II-a (București: Ed. Politică, 1961), 179–181.

³³ Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller*, 252.

³⁴ “Dezbaterile privind macheta vol. II din tratatul «Istoria României»,” *Studii. Revistă de istorie* XIV, nr. 1 (1961): 159.

³⁵ *Istoria României*, vol. II, 1014.

³⁶ *Ibid.*, 1015.

dat un impuls de o putere uriașă dezvoltării unității de neam”.³⁷ Istoricul Camil Mureșanu, fost student al lui Silviu Dragomir și Ioan Moga, care ulterior (în 1968) va deveni decan al Facultății de Istorie a Universității din Cluj, scria în același volum II despre Iancu de Hunedoara că “a fost primul conducător de stat care, pentru a face față primejdiei otomane, a încercat să creeze un sistem politic bazat pe strângerea legăturilor dintre cele trei țări române, determinate de [...] interesele comune ale apărării lor împotriva turcilor”.³⁸ Se poate cu ușurință remarca, așadar, că tradiționalismul istoriografic revine în forță, atunci când sunt prezentate punctele nodale și personalitățile semnificative ale istoriei medii românești. Unirea de la 1600 de pildă, conform unui martor, “a fost celebrată în tonalități, preluate parcă din *Istoria unirii românilor* a părintelui Ioan Lupaș”³⁹, în acest sens autorul oferind următoarea mostră: “Idea unității poporului român și aceea a necesității istorice a scuturării jugului turcesc și a redobândirii independenței s-au născut în împrejurările luptei comune, pe care niciodată românii din cele trei țări nu au purtat-o, în asemenea chip, laolaltă, împotriva dominației străine”.⁴⁰ În 1937, redactând *Istoria unirii românilor* la porunca Regelui Carol al II-lea, Ioan Lupaș scria despre voievod că după moarte a ajuns “și un puternic îndrumător al neamului românesc atât prin domnia-i scurtă, dar glorioasă care a dovedit lumii că unirea tuturor Românilor sub o singură cârmă e cu putință”⁴¹, idee care se regăsește formulată în termeni aproape identici și în *Istoria României*: domnia lui Mihai Viteazul a demonstrat atât contemporanilor cât și urmașilor “posibilitatea ca poporul român să fie unit, chiar dacă numai o clipă, între hotarele teritoriului său național”.⁴²

La fel ca și primul volum, și cel de-al doilea a reușit să realizeze o sinteză originală între marxism și un tradiționalism istoriografic marcat de incontestabile elemente cu caracter național, care se vor manifesta în forme din ce în ce mai degenerate mai târziu, în epoca Ceaușescu. Probabil cel mai mare paradox al acestui volum este faptul că, deși oferă o viziune marxist-leninistă în general conflictuală asupra Evului Mediu românesc (o epocă marcată de instabilitate, revolte, războaie, răzmerițe și “lupte” de clasă), totuși găsește argumente și resurse pentru construirea portretelor unor eroi naționali precum Mircea, Iancu, Ștefan sau Mihai.

În toamna anului 1964 a fost tipărit într-un tiraj de 31.000 de exemplare

³⁷ Ibid., 1016.

³⁸ Ibid., 446.

³⁹ Constantiniu, *De la Răutu și Roller*, 255.

⁴⁰ *Istoria României*, vol. II, 1016.

⁴¹ Ioan Lupaș, *Istoria unirii românilor* (București: Fundația Culturală Regală “Principele Carol”, 1937), 150.

⁴² *Istoria României*, vol. II, 1016.

al treilea volum din *Istoria României*. Însumând 1258 de pagini, această lucrare constituie în fapt cel de-al doilea tom al opului precedent întrucât, conform planului inițial al proiectului definitivat în aprilie 1957, “orânduirea feudală” urma a fi prezentată într-o singură lucrare, urmând ca celelalte două volume să înfățișeze epocile modernă și contemporană (“capitalismul” și “socialismul”), până în anul 1960. La insistențele academicienilor Andrei Oțetea și David Prodan, s-a optat pentru formula cunoscută, care în mai 1957 a și fost aprobată de către Direcția de Propagandă și Agitație.⁴³ Redactorul-responsabil a fost tot Andrei Oțetea, secondat tot de Mihai Berza, căruia i s-a alăturat și clujeanul David Prodan. Cei trei, alături de P.P. Panaitescu, sunt și autorii principali ai lucrării.

Istoria României III. Feudalismul dezvoltat în secolul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea. Destrămarea feudalismului și formarea relațiilor capitaliste prezintă istoria principatelor Țara Românească, Moldova și Transilvania – de-acum socotită a fi tot o “țară românească”, similară celorlalte două – de la începutul secolului al XVII-lea și până la 1847. Date fiind criteriile marxiste de periodizare adoptate, Revoluția de la 1848 lipsește, întrucât izbucnirea, desfășurarea și consecințele sale marchează debutul unei noi *orânduiri*, cea a capitalismului dezvoltat. Pentru prima dată în istoriografia marxistă postbelică, istoria Transilvaniei este tratată într-o sinteză academică nu alături de cea a Ungariei, ci de cea a Moldovei și a Țării Românești, *ca și cum* cele trei ar fi constituit un tot unitar: fără să o afirme, opțiunea pentru o astfel de metodologie îndeplinea deziideratul formulat, printre alții, de Ioan Lupaș în 1937 – necesitatea de a integra deplin “trecutul transilvan în istoria națională”⁴⁴ a românilor. Douăzeci de ani mai târziu, în anumite publicații de specialitate se va ajunge la excese de formulare neverosimile, de tipul “Țara Românească Muntenia”, “Țara Românească Moldova” și “Țara Românească Transilvania”, din dorința de a estompa cât mai puțin diferențele istorice, culturale, politice și geopolitice dintre cele trei “Țări Românești”.

Potrivit secretarului de redacție al volumului III, patru erau temele noi pe baza cărora se putea construi o viziune de ansamblu asupra istoriei premoderne a românilor: “regimul nobiliar în Țara Românească și Moldova în secolul al XVII-lea; politica de reformă a domnilor fanarioți; a doua iobăgie; răscoala din 1821”.⁴⁵ La fel ca în cazul primelor două, și acest volum operează o armonizare a preceptelor caracteristice tiparului discursiv marxist cu cele de ordin “național”, punând în acord lupta poporului pentru progresul social cu cea pentru

⁴³ Pavel Țugui, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej: memoriile unui fost șef de secție a CC al PMR* (București: Ed. Ion Cristoiu, 1999), 135.

⁴⁴ Lucian Boia, *Istorie și mit*, 223.

⁴⁵ Constantiniu, *De la Răutu și Roller*, 258.

emanciparea națională în condițiile în care, în această perioadă de trecere de la feudalism la capitalism, se formează conștiința națională modernă.⁴⁶

Prima problemă, formarea, evoluția și caracteristicile regimului nobiliar (sau aristocratic) a fost tratată de către fostul rector legionar al Universității bucureștene, P.P. Panaitescu, dat fiind faptul că lui i-au revenit capitolele care prezentau istoria Țării Românești și a Moldovei între moartea lui Mihai Viteazul și pacea de la Küçük Kaynarca (1774), deși nu era specialist în domeniu. Ca și în cazul volumelor precedente, și pentru *Istoria României III* au fost traduse, editate și publicate documente inedite redactate pe parcursul secolelor al XVII-lea, al XVIII-lea și mai ales al XIX-lea. Definiția pe care medievalistul o dă regimului nobiliar este una comodă însă, autorul arătând că “în această epocă, în Moldova și Țara Românească, o oligarhie de mari stăpînitori de domenii se substituie domnului în conducerea statului. Un număr redus de familii din marea boierime ocupă dregătoriile principale ale statului și tutează pe domn. Acești boieri determină alegerea domnului din rîndul lor, impunîndu-i anumite condiții de guvernare [...] controlează politica lui, precum și încasarea veniturilor statului”.⁴⁷ Conform mărturiei secretarului de redacție al volumului, marele medievalist, grav bolnav și epuizat în acei ani, ar fi fost mai interesat pur și simplu să-și vadă acceptate contribuțiile în cuprinsul lucrării, și abia în al doilea rînd de valoarea conținuturilor lor. Conceptul și interpretările date regimului boieresc, propuse de Panaitescu, nu au mai fost continuate și dezvoltate ulterior.

Tratarea celei de-a doua probleme – politicile reformiste aplicate de domnitori în secolul al XVIII-lea – se înscrie (nemărturisit) în descendența contribuțiilor unor istorici precum Nicolae Iorga sau Gh. I. Brătianu; ceea ce nu are niciun precedent istoriografic însă este problematica celei de-a doua iobăgii. O temă de istorie socială a României formulată pentru prima dată de academici-anul Andrei Oțetea în 1957 – și susținută cu îndârjire de către autor, de altminteri, până la sfârșitul vieții sale – ea a fost plasată temporal în a doua jumătate a secolului fanariot (mai exact, ea ar fi debutat în anul 1764). Conform “părintelui” său, iobăgia a doua ar fi atins o maximă dezvoltare odată cu adoptarea Regulamentului organic și ar fi avut drept trăsătură fundamentală “agravarea sarcinilor țăranilor dependenți, aservirea celor liberi, în urma transformării domeniului rural, din producător pentru îndestularea locuitorilor săi, într-o mare întreprindere agricolă, organizată pe bază de clacă, în vederea producției pentru piață”.⁴⁸ O astfel de definiție contrazicea din start caracterul teleo-

⁴⁶ *Istoria României*, vol. III (București: Ed. Academiei RPR, 1964), 594.

⁴⁷ *Ibid.*, 76.

⁴⁸ “Discuția publică cu privire la «iobăgia a doua în țările din centrul și răsăritul Europei» și «iobăgia a doua în Moldova și Țara Românească», *Studii. Revistă de istorie*, anul XIV, nr. 3 (1961): 729.

logic, progresiv, liniar, mereu ascendent al desfășurării istoriei, pe care îl postulează teoria marxistă clasică, fapt în măsură să vulnearibilizeze din punct de vedere ideologic teoria oțetiană. Mai mult decât atât, așa cum reiese din discuțiile desfășurate între istorici, înaintea redactării formei definitive a celui de-al treilea volum, nici comunitatea epistemică nu a părut a fi dispusă să împărtășească⁴⁹, cu unele excepții notabile precum C.C. Giurescu⁵⁰, ideile lui Oțetea. Academicianul David Prodan din Cluj a respins categoric însăși ideea existenței unei “a doua iobăgii”, declarând că în istoria Transilvaniei el nu poate identifica un asemenea fenomen. Mai mult decât atât, conform propriei măturisiri, istoricul ardelean ar fi amenințat cu retragerea totală din proiect dacă textele sale nu vor fi publicate exact în forma în care le-a conceput el inițial.⁵¹ În tot cazul, formula “a doua iobăgie” nu a fost folosită explicit în textul tratatului, însă Oțetea a insistat, chiar și așa, ca fondul argumentației sale să fie păstrat în volum.

Secțiunea unde profesionalismul meseriei de istoric se manifestă cel mai evident este cea dedicată mișcării revoluționare de la 1821, redactată de Andrei Oțetea. În raport cu lucrarea sa din 1945, cele aproximativ 50 de pagini cuprinse în volumul III înfățișează, într-o manieră mult mai sintetică și mai bine documentată, desfășurarea și implicațiile pe care le-a avut acest fenomen în istoria Țării Românești. Pentru a acorda un grad sporit de rigurozitate științifică întreprinderii, între 1959 și 1962 un colectiv format din cercetătorii bucureșteni Nichita Adăniloiaie, Nestor Camariano, Sava Iancovici și Andrei Oțetea a identificat, transcris, editat și publicat în cinci volume la editura Academiei RPR documentele istorice interne privitoare la mișcarea condusă de Tudor Vladimirescu. Urmând mai vechea expunere făcută în 1945, Oțetea reliefează latura antiotomană a revoluției lui Tudor (inițială), apoi transformarea ei în mișcare de emancipare socială.⁵²

Un detaliu, aparent lipsit de însemnătate politică, este reprezentat de capitolele rezervate discutării caracteristicilor și evoluției culturii românești pe parcursul secolelor XVII-XIX. Asumând formal teza lui Lenin referitoare la existența a două culturi, una a “claselor exploatoare” (a elitelor) și alta a “maselor” (cultura populară), *Istoria României III* alocă un spațiu sensibil sporit acestei problematici – cel puțin în raport cu primele două volume ale tratatului. Faptul a fost remarcat încă dinaintea stabilirii formei definitive a lucrării: astfel, cu prilejul discutării machetei acestui tom în decembrie 1961, Petre Constantinescu-Iași

⁴⁹ Ibid., 729–737.

⁵⁰ Ibid., 731–732.

⁵¹ David Prodan, *Memorii*, ediție îngrijită de Aurel Răduțiu (București: Ed. Enciclopedică, 1993), 126.

⁵² *Istoria României*, vol. III, 852.

și-a manifestat deschis nemulțumirea că temele de cultură ocupă un procent de aproape 18% din ansamblul proiectului, spre deosebire de volumele II și IV (pe acesta din urmă îl coordona el însuși), unde “istoria culturii reprezintă cel mult 12 % din economia întregii lucrări”.⁵³ În ciuda recomandării lui Constantinescu-Iași, volumul III a ajuns să acorde în final și mai multe pagini acestor subiecte (244). Dintr-un total de 1153 de pagini, istoria culturii reprezintă aproximativ 20%. Faptul în sine nu trebuie nici supraevaluat, dar nici subestimat. În perioada premodernă, când statele-națiune constituiau mai degrabă cazuri excepționale decât realități propriu-zise în Europa, populația românească a trăit răspândită pe teritoriul a trei entități statale distincte: două dintre ele întrețineau raporturi de vasalitate cu Imperiul otoman, pe când cea de-a treia avea statutul (într-o primă fază, până la 1699) de principat autonom aflat sub aceeași suzeranitate turcească. Dat fiind faptul că cele trei principate, datorită (și) poziției geografice pe care o aveau, și a raporturilor pe care le întrețineau cu vecinii, se aflau integrate în sisteme politico-militare cu interese divergente, nu de puține ori relațiile dintre ele au fost tensionate, mergând câteodată până la conflict armat deschis. Din moment ce tradiția unei statalități românești premoderne – și implicit a unității politico-administrative – a lipsit în aceste secole, accentul trebuia pus, în discursul istoric, pe alte tipuri de unitate, precum cea etnică, lingvistică, religioasă ori culturală a românilor. Determinismul economic marxist tradițional, “pur”, a fost *fragmentat*⁵⁴, așadar, prin adoptarea unei abordări istoriografice capabile să transmită ideea că progresul social nu depindea numai de factorii economici, ci și de emanciparea națională: “lupta de clasă” pentru libertate socială ajungea să se împletească, astfel, cu lupta generală a “poporului” pentru libertate națională, căreia i se conferea astfel un caracter “progresist”.

Istoria României IV. Formarea și consolidarea orînduirii capitaliste (1848–1878) numără 860 de pagini și, cu toate că a fost finalizată în vara lui 1963, a ieșit de sub tipar abia în primăvara anului următor, în 31.500 de exemplare. Deși redactorul-responsabil nominal a fost bătrânul academician Petre Constantinescu-Iași, de coordonarea lucrărilor s-au îngrijit profesorii Victor Chereșteșiu (mutat între timp la Cluj și reintegrat în Universitatea “Babeș-Bolyai” de către amicul său, rectorul C. Daicoviciu) și Vasile Maciu (singurul veteran care a contribuit și la precedenta sinteză “marxist-leninistă” publicată în 1947, *Istoria R.P.R.* coordonată de Roller). După cum menționează secretarul volumului III, cercetătorul bucureștean Dan Berindei a avut și el un rol

⁵³ “Problemele tratatului *Istoria României*. Sesiunea consacrată dezbaterii machetei volumului III,” *Studii. Revistă de istorie* anul XV, nr. 1 (1962): 177.

⁵⁴ Andi Mihalache, “Iluminismul transilvan în istoriografia perioadei 1948–1965,” *Annales Universitatis Apulensis*. Series Historica, nr. 4–5 (2000/2001): 200–201.

semnificativ în elaborarea celui de-al patrulea volum, colaborând strâns, din acest punct de vedere, cu Petre Constantinescu-Iași.

Cele trei decenii care formează intervalul cronologic supus analizei sunt jalonate, din punct de vedere evenimential, de trei mari și deosebit de complexe probleme istorice: revoluția “burghezo-democratică” de la 1848, Unirea principatelor, domnia lui Alexandru Ioan Cuza și formarea statului român modern, respectiv obținerea independenței de stat a României în urma războiului ruso-turc din 1877–1878, unde armata română a avut un aport semnificativ. Din unghiul de vedere al teoriei marxiste, această perioadă este marcată de disoluția definitivă a modului de producție feudal și de agregarea unei noi formațiuni social-economice – capitalismul. Ideea pe care o postulează acest volum, anume că feudalismul s-a destrămat în spațiul românesc abia în secolul al XIX-lea, indică măsura (și simultan maniera extrem de rigidă) în care a fost aplicată metoda materialistă de interpretare a trecutului. Fără îndoială, din aceeași cauză prefața lucrării a fost scrisă pe un ton extrem de belicos atât la adresa respectivei “orânduiri”, cât mai ales a reprezentanților culturii și istoriografiei “burgheze” a României. Dintr-o perspectivă extrem de ostilă sunt interpretate și descalificate aprioric o serie întreagă de lucrări fundamentale pentru înțelegerea modernității românești, aparținătoare unor Ștefan Zeletin, Eugen Lovinescu, A.D. Xenopol, C. Dobrogeanu-Gherea sau chiar Titu Maiorescu. Spre pildă, respingând cu vigoare fondul argumentației maioresciene din cunoscutul articol *În contra direcției de azi în cultura română*, prefața îl declară pe Maiorescu nici mai mult nici mai puțin decât un “Exponent al burgheziei și moșierimii legate de capitalul străin”, care “s-a ridicat împotriva introducerii la noi a democrației burgheze ca formă de guvernământ”.⁵⁵ În plus, inexistența unor studii istorice, economice și sociologice temeinice referitoare la geneza și rolul burgheziei în istoria modernă a României, a instituțiilor și a rolului monarhiei în modernizarea statului, laolaltă cu teologia marxistă care impunea din start o interpretare depreciativă a “orânduirii capitaliste” în ansamblul său, au compromis orice șansă de a oferi o viziune echilibrată din punct de vedere politic a primului stadiu din evoluția modernității românești. Cu toate că și interpretările cuprinse în volumul IV s-au întemeiat pe surse istorice inedite, publicate special în acel scop, conform aprecierii unui martor pe care l-am intervievat, “cantitatea de informații [...] a fost contracarată de fapt de teoria politică și de schemele apriorice dictate de factorul politic”.⁵⁶

Cu toate acestea, la fel ca predecesorii lor, și autorii acestui ultim op au reușit să realizeze o sinteză hibridă între metoda de analiză marxistă, bazată pe înțelegerea succesiunii modurilor de producție, și o serie de abordări tradiționale,

⁵⁵ *Istoria României*, vol. IV (București: Ed. Academiei RPR, 1964), IX.

⁵⁶ Interviu cu Acad. Prof. Univ. Dr. Dinu C. Giurescu, realizat de autor în București la data de 4. 12. 2009.

centrate pe discutarea unor elemente de istorie națională cu caracter politic, diplomatic și cultural: ca și în cazul volumelor anterioare, și *Istoria României IV* a susținut idei precum unitatea etnică a românilor din cele trei principate, justetea luptei pe care ei au dus-o în a doua jumătate a secolului al XIX-lea pentru emanciparea națională, necesitatea unirii lor într-un singur stat, etc. În raport cu tonul extrem de combativ și de militant al prefeței, narațiunea istoriografică propriu-zisă, expusă în volum, înregistrează semnificative atenuări.

În ciuda faptului că ea este “împănată” din plin cu formulări preluate din propaganda politică, viziunea istorică de ansamblu pe care o propune tratatul este una teleologică, progresivă, care înfățișează nu doar succesiunea celor cinci notorii moduri de producție (*pyaticilenka*), ci și, în paralel, devenirea unei națiuni prin excelență unite de-a lungul timpului. O astfel de viziune istoriografică a fost generată de un tip alterat de materialism istoric, în cadrul căruia principiul marxist tradițional al luptei de clasă a maselor populare s-a îmbinat cu principiul romantic al luptei pentru independența națională.⁵⁷

Cel de-al cincilea volum al lucrării nu a mai fost publicat niciodată, cu toate că inclusiv pe parcursul anilor 1964–1965 acesta se afla încă în lucru. După cum reiese dintr-un studiu referitor la realizările istoriografiei democrat-populare românești elaborat în 1965 de un colectiv de cercetători⁵⁸ coordonați de Andrei Oțetea și destinat Moscovei, “munca la această operă de însemnătate națională continuă. Volumul V, care tratează perioada cuprinsă între cucerirea independenței României la 1877 și desăvârșirea unității naționale a României în cursul anului 1918, se află în stadiul de definitivare și tipărire. Se desfășoară munca de redactare și dezbateră capitolelor volumului VI care va trata istoria țării între cele două războaie mondiale”.⁵⁹

În fapt, în prima jumătate a anului 1965 au fost tipărite două versiuni provizorii ale volumului V, însă istoricii implicați în proiect nu au reușit să se pună de acord cu privire la maniera în care ar fi trebuit să fie prezentate în forma finită unele dintre cele mai importante probleme ale istoriei moderne a României, fapt ce a generat în cele din urmă abandonarea demersului. În conformitate cu aprecierile pe care le cuprinde un referat din data de 29 mai 1965 asupra volumului V, cele mai spinoase teme în legătură cu care istoricii au manifestat divergențe ireconciliabile au fost: “dezvoltarea economică a României în perioada 1878–1917; creșterea puterii politice a burgheziei în cadrul regimului burghezo-moșieresc și lupta pentru conducere dintre partidele de guvernământ; dezvoltarea mișcării muncitorești și a celei socialiste; răzcoalele țărănești din 1888 și 1907;

⁵⁷ Stoica, *Istoriografia română*, 165.

⁵⁸ ANIC – Fond ASSP, dos. nr. 2/1966, f. 2.

⁵⁹ Ibid., ff. 125–126.

dezvoltarea economică, socială și politică a Transilvaniei; politica externă a României; participarea României la primul război mondial; istoria culturii”⁶⁰

Dintre acestea, de departe politica externă a țării la începutul secolului XX și caracterul participării României la primul război mondial au generat cele mai aprinse discuții în comitetul de redacție, discuții care au ajuns până la Secția de Știință și Artă a CC al PCR, în condițiile în care, urmând cu fidelitate interpretările leniniste enunțate de Mihail Roller în *Istoria R.P.R.*, autorii respectivelor capitole din tratat au afirmat caracterul imperialist al conflagrației⁶¹, susținând că toate popoarele europene care s-au angajat în conflict au avut interese expansioniste, urmărind anexiuni teritoriale: “era un război străin de interesele popoului, era un război care nu putea asigura îndeplinirea revendicărilor naționale ale țării noastre”⁶². Cu toate că aceasta a fost interpretarea oficială acceptată, corectă din punct de vedere politic pe tot parcursul anilor ‘50, fiind afirmată în mod repetat în paginile principalei reviste de istorie a țării⁶³, deja în 1965 perspectiva politică se schimbă radical, dacă ținem seama numai de faptul că însuși Nicolae Ceaușescu a afirmat la data de 27 octombrie, în cadrul unei ședințe de lucru desfășurată la Institutul de Istorie a Partidului din București, că ideea caracterului imperialist al participării României la Primul Război Mondial “nu are o bază științifică”⁶⁴, contrazicându-i astfel deschis pe cei câțiva veterani ai partidului care încă susțineau ideea formulată de Lenin în vara anului 1914.

Periodizarea istoriei moderne a României adoptată în tratat a reprezentat de asemenea un motiv de discuții: dacă în varianta inițială istoricul Gheorghe Cazan a propus drept limită finală pentru istoria modernă a țării 1917, anul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie care ar fi “deschis o nouă eră, socialistă, în istoria universală”, la insistențele unui grup de istorici din București, după mai multe revizuri, în cele din urmă au fost adăugate două capitole suplimentare care urmau să trateze anul 1918, definit drept “o dată deosebit de importantă în istoria României – desăvârșirea unității naționale”⁶⁵. Elementul național a ajuns să primeze, în cele din urmă, în raport cu presupusa universalitate a Revoluției bolșevice.

⁶⁰ ANIC – Fond ASSP, dos. nr. 3/1965, ff. 2–3.

⁶¹ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 26, ediția a II-a (București: Ed. Politică, 196), 1.

⁶² *Istoria României*, vol. V (București: 1965), 838.

⁶³ De pildă: “Războiul dus de România în 1916–1918 a fost un război nedrept, care servea planurilor imperialiste și reacționare ale imperialiștilor Antantei și ale burgheziei și moșierimii române”, în articolul de fond intitulat “Pentru aplicarea consecventă a teoriei marxist-leniniste în cercetările istorice”, *Studii. Revistă de istorie*, anul XI, nr. 6, (1958): 11.

⁶⁴ Mioara Anton, Ioan Chiper, *Instaurarea regimului Ceaușescu. Continuitate și ruptură în relațiile româno-sovietice* (București: Ed. Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, 2003), 233.

⁶⁵ ANIC – Fond ASSP, dos. nr. 3/1965, f. 11.

După cum reiese dintr-o adresă înaintată prezidiului Academiei de Științe Sociale și Politice la data de 13 mai 1970 de către președintele Secției sale de Științe Istorice și Arheologie, profesorul Ștefan Ștefănescu, încă din septembrie 1967 lucrarea era aproape finalizată, iar în toamna anului 1968 secția de profil a Academiei RSR a aprobat respectiva versiune spre tipărire.⁶⁶ Abia în aprilie 1970 însă comitetul de redacție al volumului s-a întâlnit într-o nouă ședință în cadrul căreia redactorul responsabil al lucrării, profesorul Vasile Maciu, le-a acordat autorilor un termen de două luni pentru a revedea, completa și retușa capitolele în cuprinsul cărora erau tratate temele considerate de el a fi cele mai sensibile, punând un accent deosebit pe problema Basarabiei, pe cea a istoriei culturii românești în secolele XIX-XX, respectiv pe problematica politicii externe a României în perioada 1878–1914.⁶⁷ După cum a dat asigurări la momentul respectiv Vasile Maciu, volumul urma să fie predat editurii în forma definitivă cel târziu la data de 1 noiembrie 1970.⁶⁸ La data de 24 noiembrie 1970 însă, comitetul de redacție a organizat o ședință în cadrul căreia a analizat stadiul în care se aflau lucrările la volumul V, și a estimat că până cel târziu în cursul lunii ianuarie 1971 cele 23 de capitole care îl compuneau vor putea fi trimise către Editura Academiei R.P.R., astfel încât publicarea lui să poată fi realizată “în cinstea semicentenarului creerii Partidului Comunist Român”.⁶⁹ Din motive neelucidate, publicarea nu a mai avut loc niciodată.

Conform aprecierii din 1965 a istoricului Andrei Oțetea pe care am menționat-o mai sus, încă din acel an un colectiv de istorici coordonați de către Petre Constantinescu-Iași lucra în paralel și la elaborarea celui de-al VI-lea volum al tratatului, care urma să trateze perioada cuprinsă între cele două războaie mondiale (anii 1918–1944). În noiembrie 1968, o primă versiune a machetei a fost finalizată și dezbătută în cadrul unei ședințe a colectivului de autori cu comitetul de redacție. Pe parcursul următorilor doi ani de zile, lucrările au trenat, astfel încât în toamna anului 1970, după cum reiese dintr-o notă internă semnată de P. Constantinescu-Iași la data de 12 septembrie, autorii respectivului volum lucrau încă “la îmbunătățirea machetei pe domenii mari: situația economică, politica internă, situația internațională și politica externă, mișcarea muncitorească și cultura în vederea finisării coordonate a întregului volum”.⁷⁰ Nici acest volum nu a mai fost definitivat vreodată.

În 1975, conform mărturiei istoricului Lucian Boia⁷¹, factorii decizionali

⁶⁶ Ibid., dos. nr. 20/1970, f. 5.

⁶⁷ Ibid., f. 2.

⁶⁸ Ibid., f. 4.

⁶⁹ Ibid., f. 15.

⁷⁰ Ibid., f. 11.

⁷¹ Interviu cu Prof. Univ. Dr. Lucian Boia realizat de autor în București, la data de 13.04.2011.

din cadrul CC al PCR (și nu cei ai așa-numitului “front” românesc al istoricilor) au abandonat complet ideea ducerii la bun sfârșit a tratatului început în epoca Gheorghiu-Dej, și au lansat proiectul unui nou tratat, de această dată în 10 volume, care urma să fie publicat cel târziu până la data desfășurării celui de-al XV Congres Internațional de Științe Istorice din București (10 – 17 august 1980) pentru a contribui la “promovarea”⁷² istoriografiei române pe plan mondial. Necesitatea îndeplinirii acestei noi sarcini, de maximă importanță pentru istoricii români, a fost enunțată inclusiv în cadrul documentelor Congresului educației politice și al culturii socialiste din 1976, iar capitolele propriu-zise repartizate istoricilor au fost cuprinse în planurile anuale de muncă din cadrul instituțiilor unde aceștia își desfășurau activitatea. Termenul de predare al contribuțiilor a fost fixat la data de 1 octombrie 1978. Până în primăvara anului 1980, după o serie de corecturi, completări și rescrieri, primele trei volume (coordonate de istoricii Dionisie M. Pippidi, Ștefan Pascu, respectiv Ștefan Ștefănescu) au fost trimise la tipografie, urmând ca următoarele șase, aflate “în stadiu de definitivare”⁷³, să fie predate prezidiului Academiei de Științe Sociale și Politice cel mai târziu până la finalul anului 1980. Niciunul dintre aceste zece volume ale noului tratat nu a fost publicat vreodată⁷⁴, din motive niciodată enunțate sau recunoscute oficial, fie măcar și parțial. Un indiciu în acest sens mi l-a oferit istoricul Zoe Petre, în cadrul unui interviu de istorie orală pe care l-am realizat în primăvara anului 2010: “Niciuna dintre aceste mari sinteze nu a fost publicată până la urmă, și, în toate cele trei cazuri, scenariul s-a repetat identic: s-au predat textele, au urmat avalanșe de observații critice în stilul celui mai gongoric naționalism și protocronism, acestea nu au fost acceptate de autori decât în mod simbolic pe alocurea – și nu s-a mai auzit nimic despre marile sinteze, nici măcar critici față de faptul că ele nu apar, deși fuseseră lucrări de plan în toate institutele și facultățile de profil. În cel mai bun caz, a fost vorba de un balon de încercare eșuat”⁷⁵.

Incapacitatea elaborării unei sinteze academice complete de istorie națională în perioada comunistă a reprezentat unul dintre cele mai interesante paradouri ale istoriografiei românești a acelor ani. Deși necesitatea scrierii unui tratat de istorie a fost enunțată de către elita politică a partidului încă de la

⁷² Constantiniu, *De la Răutu și Roller*, 369.

⁷³ ANIC – Fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, Dosar nr. 11/1980, ff. 27–28 (“Informare privind stadiul de realizare a Tratatelor de istorie și a altor lucrări fundamentale nominalizate în documentele Congresului educației politice și al culturii socialiste”).

⁷⁴ În memoriile sale, istoricul Florin Constantiniu formulează ipoteza sabotării apariției tratatului de către “tandemul funest” Mircea Mușat-Ion Ardeleanu; v. Constantiniu, *De la Răutu și Roller*, 376–380.

⁷⁵ Interviul cu Prof. Univ. Dr. Zoe Petre realizat de autor în București, la data de 09.03.2010.

mijlocul anilor 1950, până în clipa prăbușirii regimului comunist aceasta nu a reușit niciodată să-i determine pe istorici să finalizeze cu succes un asemenea proiect. Cele patru volume din *Istoria României* publicate între anii 1960–1964 reprezintă “de fapt prima și ultima încercare de a scrie o istorie a României de către istorici marxiști sau care doreau să respecte principiile sale de bază, fără a cădea în păcatele dogmatismului constant falsificator, așa cum fusese până în 1960, sau în cele ale falsurilor patriotarde uneori conștiente, uneori generate de incompetență, așa cum se va întâmpla după 1971”⁷⁶. În fond, la peste 45 de ani de la publicarea volumului IV, evaluările istoricilor activi profesional înainte de 1989 se înscriu pe aceeași linie de interpretare: deși tratatul, “cu scăderile inerente datorită ingerinței ideologului și politicului, n-a fost cel mai rău lucru care s-a scris în istoriografia de atunci”⁷⁷, totuși, în ansamblu, “cantitatea de informații din aceste volume a fost contracarată de fapt de teoria politică și de schemele apriorice dictate de factorul politic”⁷⁸.

ON THE NATIONAL HISTORY TREATISES ELABORATING
IN ROMANIA. AN ANALYSIS CONCERNING THE OFFICIAL
HISTORY WRITTING DURING THE COMMUNIST REGIME

Abstract

The present study offers a historiographic and ideological interpretation of the first four volumes of the *History of Romania* treatise published under the rule of the late Gheorghe Gheorghiu-Dej, between 1960–1964. I argue that historians involved in this project, far from succeeding to accomplish a full-scale marxist revolutionary breakthrough in Romanian postwar historiography, have managed in the end to offer an original hybrid narrative of the Nation’s past, packed not only with marxist and leninist formulas, but also with ideas and themes specific to the traditional prewar Romanian historical writing. In the second section of my contribution, by exploring a wealth of archival sources and a number of four oral history interviews which I have conducted between 2009–2011, I present the fate of the following volumes of this work which, although having been completed by the end of the 1960s, have never been published under communism.

⁷⁶ Vlad Georgescu, *Politică și istorie*, 50.

⁷⁷ Interviu cu Acad. Prof. Univ. Dr. Camil Mureșanu realizat de autor în Cluj-Napoca, la data de 20.01.2010.

⁷⁸ Interviu cu Acad. Prof. Univ. Dr. Dinu C. Giurescu realizat de autor în București, la data de 4.12.2009.